

vári Egyetemi Könyvtárban található (Erdélyi Múzeum Kézirattára) 1017/a. szám alatt. Bod kézírását 1955-ben ismerte fel Kelemen Lajos ny. levéltári igazgató.

Bod Péter a szövegek tanúsága szerint igen alapos és terjedelmes jegyzeteket készített. Az időpont közelebről nem határozható meg, biztos azonban, hogy 1737 után és 1763 előtt jöhetett létre, mivel egyrészt a felhasznált Biblia ekkortól állhatott rendelkezésére, másrészt saját Biblia kiadási terve a záró dátum évével esik egybe. Jegyzeteivel ugyanis minden bizonyossággal gyakorlati céljai voltak. Önéletírásában írja: „A magyar Új Testamentumot akarván kinyomtatanni... mely még tökéletességre nem ment, előre fizettem érte...¹¹ Tudjuk tehát, hogy saját alá készítette a Biblia jó részét, de a műnek további sorsa ma is ismeretlen. Ezek a jegyzetek minden valószínűség szerint a tervezett Biblia-kiadás előkészítésére szolgáltak, s belőlük — a mű hiányában — számos kérdés megítélésében informálódhatunk.

Zsoldos Jenő

EGY ISMERETLEN CSOKONAI-VERS

A debreceni kollégiumi diák-irodalom egy eddig még számba nem vett gyűjtemény-kötete van birtokomban. A kissé megrongált, félbörkötéses, nyolcadrét alakú, 18,5x12 cm formátumú, s 216 számozatlan lapot tartalmazó kéziratot könyv belső fedőlapján két bejegyzés olvasható. Az első bejegyzés ajándék-küldő felajánlás: „In signum charitatis donat et mittit Fratri germano mellitissimo Danieli Tóth Neszmelyinum Debrecino Michael Tóth m. p. Stud. anni 4i¹²”. (Mindkét név erős tintatörés következtében szinte olvashatatlan.) Az ajándékozó szavak alatt a második bejegyzés a könyv vándorlásának későbbi állomását jelzi, s egyben a kötet tartalmát is adja: „Continet hocce Diarium opera Michaelis Vitéz Csokonai, Josephi Mátyási et Gersonis Fodor. Ant. Kenessei = 814”¹.

A szűkszavú latin nyelvű tartalmi rámutatás részletesebb leltári számadásra kötelez. A könyv hét Csokonai-mű másolatát tartalmazza. Egyetlenleg megállapításként a Csokonai-variánsokra általánosan érvényes jelenséget rögzíthetünk: Ha a szövegeket összevetjük az Összes Versek-ben² megjelent szövegközlésekkel, amelyek a készülő Juhász Géza-féle kritikai kiadás eredményeire épülnek, vagy összehasonlítjuk a Harsányi—Gulyás-féle kiadás³ szöveg-megállapításaival, a betű szerinti párhuzam nagyszámú eltérést mutat: szókihagyásokat, betoldásokat, filológiai szempontból figyelemre méltó változatokat szavakban, szórendben nyelvtani alakokban, szinonim fogalmakban, nem egy helyütt értelmi vonatkozásban, itt-ott sor-elhelyezésben is. Egyedi észrevételül az egyes darabokhoz a következő lényegesebb megjegyzéseket fűzhetjük: 1. *Raptus Europae*. Crimen raptus az az Tolvaj Isten mely szerént ama tisztaságban és ártatlanságban gyönyörködő Isten, Jupiter v. Görögül Zeus, a szűz Európát Agenornak a Phoeniciai királynak ritka szépségű hertzeg kis Asszonyát ő Hertzegségét, Bika maskarában öltözvén elragadta és abba a maga Isteni szerelmét be is oltatta. A vers-másolat ezzel a megjegyzéssel zárul: „Fordítódott Csokonai Vitéz Mihálytól Németből magyarra. Le írta T. M. m. k. 1807 die 1^a Martii”. A HG.-kiadás szerint (II. 226) azonos versvégi záradékot találunk a XIX. század első negyedéből való, 1722. számú sárospataki kézirati versgyűjteményben. 2. *Csokonai Vitéz Mihálynak a Baradlai Barlangrol az Édes Anyához Diószegi Sára Asszonyhoz irt Levele. Ongáról 19. Jul. 1801*. A levél versbetételének Eumolphus nevéhez kapcsolt jegyzete (HG. II. 694) a kéziratban teljesebb: „Muszeus fija, Orpheus tanítványa. Ovidii Metamorph. Lib. XI. fab. 4.” 3. *A Bagoly és Kotsag edgyütt való beszélgetése*. A dialogus szövege nagyrészt megegyezik a HG.-kiadás szövegjegyzeteiben a debreceni könyvtár kézirati köteté alapján közölt változatokkal (HG. II. 403). 4. *Lilla földése*. Az ÖV.-ben közzé tett két változat közül a korábbival tart rokonságot (I. 182). A másoló a verszáradékban a költemény sors-mozzanatát emeli ki: „Csokonai Vitéz Mihály munkája melyet a Lilla könyve között kellett volna ki nyomtatni, de a Censor le huzta, minthogy igen elevenen festi le Lilla szeretőjének földését.” 5. *Pesten Nádor Ispánné halálára mondotta Csokonai Vitéz Mihály Dugonits András*

¹¹ Bod Péter Önéletírása. I. m. 1461.

¹² A debreceni kollégium levéltárban található anyakönyvi bejegyzések szerint a diárium-tulajdonosok személyére vonatkozólag egy-két valószínűsíthető adatot említhetünk: „Michael Tóth Kutasiensis, Csurgosiensis. 1808 sept 19. Cl. 2.” 1813-ban szenior volt (Series studiosorum Collegii Ref. Debrecinensis ab Anno 1792—1824. II. kötet [Z. 2.] 247. l.). Kenessei Antal Bokodon, Komárom megyében született. Kollégiumi életútját a következő mozzanatok jelzik: praceptor rhetorum (segédtanító a szónoklattani osztályban), cantus praeses, bibliothecarius ordinarius, 1821-ben szenior (uo. 292. l.). — Az adatokat RÉZMOVITS GIZELLA bölcsészethallgató szives utánjárásának köszönöm.

³ Csokonai Vitéz Mihály Összes Versel. Sajtó alá rendezte VARGHA BALÁZS. Budapest 1956. A továbbiakban: ÖV.

² Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei. Bevezetéssel ellátva kiadták HARSÁNYI ISTVÁN és dr. GULYÁS JÓZSEF. Genius-kiadás [1922]. A továbbiakban: HG.

királyi oktatonál extempore. Az ÖV. A palatinusné halálára címmel egy hat soros és egy négy soros versikét közöl (II. 41). A kéziratban a második, rövidebb szakasz hiányzik. A kézirat szöveg cím-többlete becses adalék: egyrészt pontosan megjelöli a költemény keletkezésének helyét, másrészt feltünteti a vers születésének jellegét. Cikkem megírása idején adta ki a szöveget Mészöly Gedeon nagyapja hagyatékából *Csokonai kiadatlan rögtönzött verse* címmel.⁴ 6. A *Béka s Egér hartz Homerbol, Magyarosan öltöztetett Csokonai V. Mihály által. Batrachomiomachia*. A kéziratban hiányzik az Előbeszéd. A Felfoháskodás mint az Első pipa dohány első strófája szerepel. A nagyszámú szövegektérések között adódik egy-két olyan szóalak, melyeknek értelmi lehetősége az alapszöveg helyesebb tükrözését feltételezi. Pl. a Harmadik pipa dohány első versszakában az 5–7. sort az ÖV. ekképpen közli: Jupiter is a csatára, | Ráütvén a pap tyukjára, | Jelt ad a kémény mellől (98). A kéziratban ez a három sor így hangzik: Jupiter is a tsatára | Rá ütvén a paputtsára | Jelt ad a kémény mellől; a Negyedik pipa dohány-ban előfordul „Pallas cicám!” felszólítás (ÖV. 109) a kéziratban „Pallas Czutzám” alakot ölt. A *cuca* népies nyelven 'kedves szerető, mintegy csókolni való'.⁵ 7. Az *arany-sujtásos nadrág*. A befejezetlen költemény másolati szövege egy sorral hosszabb. A 38. strófa 3. sora (ÖV. 531; Hogy sokára Farkasd tája) ezzel a két szóval egészül ki: Felé elérkezhetett.

A kötet Csokonai-szövegeit Mátyási József verszete követi: *Farsangfarki Tanítás, melyet irt Mátyási József Poeta kinek munkája a Semminél több valami*. A költemény akadémiai kézirati szövegét Mészöly Gedeon adta ki.⁶ A műről kevés szó esett eddig irodalmunkban. Még Terbe Lajos jeles újra-értékelő Mátyási-tanulmánya sem foglalkozik vele.⁷ Pedig az új Mátyási-kép nem nélkülözheti a Farsangfarki Tanítás gondolat tartalmát mint igazoló példát ahhoz a tételhez, hogy a józan ész irányítúje mellett tájékozódó Mátyási nem tudja minden pillanatban összeegyeztetni konzervatív nézeteit magatartásának haladó tendenciáival. A másolt szövegek sorát Fodor Gerzson iskoladramája zárja le: *A jó nevelés hármas kis tükre*. A vigjátékban antik motívum-hagyományok adnak egymásnak találkozót. De az újgörög-római komédiákból örökölt eszmék égboltja alatt Fodor tudós hozzáértéssel idézi Coccejust és Locke nevelésről szóló művét is. A kézirat os könyv utolsó lapjának jobb alsó szegélye leszakadt, s ezért a dráma kolofonja hiányos: „Ezt a Comoediát Tiszt: Fodor Gerson . . . esztendőbe sok külföldi és N. Kőrösi Néz . . . el jadzatta tanítványival”.

Ha kéziratot kötetünk megszerzi is a kollégiumi diák-irodalom könyvvállományát, s másolataiban őriz is néhány Csokonai-költeményhez el nem hanyagolható szó- és sorváltozatot, igaz értékét valójában a belső fedőlap verzójára irt szövegtől kapja. A névtelen másoló, akinek kezeírása a könyvben fellelhető dátumokkal azonos időpontra utal, a dallammal feljegyzett verssorokat ezzel a megjelöléssel zárja le: „Cs. Vitéz Mihály munkája”.

Ezek szerint tehát Csokonai egy ismeretlen költeményével szembesíthetjük magunkat. Mivel a tréfás diák-köszöntő betűhű másolatát a faksimile-melléklet úgyis feltünteti, a költeménynek néhol elisiettetten papírra vetett s nem egyszer összeírt szavait vektorokká tördelt formában közöljük:

Zöld Ferentz, kék Ferentz, T . . . Ferentz
Mind, mind Ferentz.
Hegyi bor, kerti bor, Józsa bor,
Mind, mind, mind bor.
Te Chria öntő,
Nesze köszöntő.
Halleluja.

Ma jó kívánságim érted lesznek száz is,
Hogy végre egyen még az Antanaclasis.
Uram, éltesd ezt a Cotzét
Hogy egyen meg sok száz plocét.
Halleluja.

Jerke Ferke éltesen a Freier
Vivát! stivát adjon néki Bayer
Mert megégett a kis Filó
Oda Catilina, Miló.
Halleluja, Halleluja.

⁴ Néprajz és Nyelvtudomány. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged 1958. 24.

⁵ CZUCZOR – FOGARASI: A magyar nyelv szótára. I. 1160.

⁶ Népmű és Nyelvünk. 1931. 186.

⁷ Itk 1955. 305–18.

Zöld Ferentz, ké' Ferentz J... Ferentz
mind mind Ferentz

Hegyibor, kéri bor, Józsefbor mind mind
mind bor

Te Chria onto, kefe kőpöntő hallelujá.

Majókyantagim eriedefinefari

Hogy vegre egyen meg az utasadgi

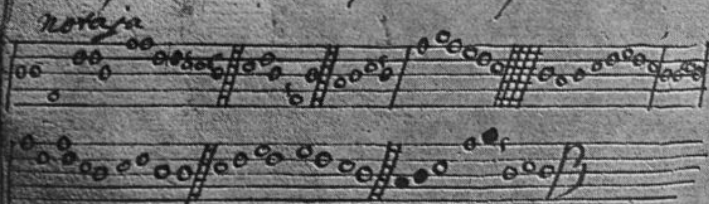
Uram éltefervá lobes hogy egyen meg
sok jár plóci hallelujá.

Te le fer le élteffen a' Freier

Vivat! Mivat adjon néri Bayer

Mert megégett a' kistlo'ova Cabri hua
milo - Hallelujá Hallelujá.

Cs. Vitézhály munda

A vers Csokonai-szerzőségét a következő feltevések, érvek s nyelvi mozzanatok támogatják:

A szövegben kipontozott T... Ferenc minden bizonnyal azonos azzal a Tóth Ferencel, akiről Gaal László Csokonai diák-életének számos eseményét megrögzítő jegyzeteiben megemlékezik: Tóth Ferenc Csokonainak „gyermekségétől fogva” vetélytársa volt a kollégiumban. Örömmel fogadta, hogy Szilágyi Gábor teológiai professor Csokonai-gyűjletének eszközeiként formai elsőbbséggel maga mögött hagyhatta riválisát.⁸ A vers megírása időpontjának tehát meg kellett előznie Csokonai és Tóth Ferenc kollégiumi együttlétének teológiai éveit, amikor még nem ütközött ki olyan bántó élességgel Tóth Ferenc „vetelkedő” magatartása. A köszöntő szövegének tartalmi motívumai világosan jelzik a vers keletkezésének évkörét. A rögtönzött költeményt Csokonai 1787/88-ban írhatta, talán éppen abban az esztendőben, amikor a kollégium felsőbb tanulmányaira beiratkozott (1788. ápr. 18.). Ekkor végezte el ugyanis a kollégium középiskolai tagozatának legmagasabb osztályát, a hatodik klasszist, az *orátorok* osztályát.⁹ A vers valóban a szónoklattan diákjainak világát idézi.

Csokonai köszöntő versének szövege és ismerete Tóth Ferenc családjában örökölhető. Feltevésünk szerint ehhez a családhoz tartozott közeli vagy távolabbi rokoni kötelékkel a diárium-küldő Tóth Mihály is, aki egyben a gyűjtemény-kötetbe írt szövegek egy részének másolója is volt. Lehet, hogy feltevésünket ingatag alapra építjük, mégis valószínűnek tartjuk e kapcsolatot, éspedig a névazonosságon túl a személyek születési és tartózkodási helyét átfogó földrajzi tájegység miatt. Valamennyien dunántúliak. Tóth Ferenc Vörösbényben, Veszprém megyében született,¹⁰ Tóth Mihály Kutasról, Somogy megyéből származott, ajánlékat testvéreinek Neszmélybe, Komárom megyébe küldi. Innen való Keneszei Antal is. Somogy és Komárom Csokonai-émlékei a debreceni kollégium növendékei számára a költő halála után néhány évvel még szinte a személyes élmény erejével hatnak. Valószínűnek tartjuk, hogy a vers a diárium új lelőhelyén, Neszmélyben került a kötetbe. Erre enged következtetni a versszöveg elhelyezése is. A belső fedőlap üresen maradt hátsó lapjára írta a Tóth-család valamelyik hozzátartozója, esetleg maga Tóth Dániel. Így, ebben a formában jutott aztán a könyv a Könyvtárak és Könyvesek Keneszei Antal tulajdonába.

A XVIII. században a népszerű tankönyvek sorába tartozott Hieronymus Freyerusnak a halai királyi iskolák inspektorának *Oratoria in tabulas compendiaris redacta et ad usum inventutis scholasticae accomodata* című műve. 1732-ben a könyvnek már ötödik kiadása jelent meg (Hala-Magdeburg). A debreceni református kollégium szónoklattan osztályában is ezt a kompendiumot használták. Ismerjük a Debrecenben nyomtatott 1742, 1752. és 1777. évi kiadásokat. A könyvnek 1773-ban Kolozsvárott is új kiadása látott napvilágot. Freyer műve¹¹ sűrű tartalmú és sok szempontú rendszerezését adja az orátorok osztálya anyagának. A könyv második részének második fejezetében (De chria) ismerteti a kriával kapcsolatos tudnivalókat. A retorikai téma kidolgozásának négy részes skémáját tanítja.¹² A szónoki beszéd stilisztikai elemeit hosszasan részletezi. Az ékesszólás segédeszközei között szól a trópusok és figurák fajtáiról. A szóalakatok sorában 21 formát sorol fel: közöttük szerepel az *antanaclasis* és a *ploce*.¹³ Utóbb rövideken rámutat az egyes alakzatok tartalmi lényegére. A retorikai változatosságot szolgáló szóalakatok rendjében a szójáték jellegű szóismétlés kategóriájában foglal helyet az *antanaclasis* és a *ploce* is. Ott az ellentétes jelentésű és különböző szófajú azonos szóalak ismétlődik, itt ugyanaz a szó eltérő értelemmel, de azonos beszédrészként fordul elő. (Freyer példája az *antanaclasisra*: *Veniam* ad vos, si mihi senatus dat *veniam*; a *ploce* szemléltetésére; *Simia* est *simia*, etiamsi aurea gestet insignia).¹⁴ Freyer a retorikai stílusformák illusztrálására igen gyakran Cicero műveiből idéz példákat, s az idézetek között nemegyszer találkozunk a Catilina ellen (in. L. Catilinam) és a Milo érdekében (pro T. Milone) mondott beszédből kismemelt példamondatokkal.

Csokonai ismerettségében állandósult Hieronymus Freyerus tudománya. Már a költészettani osztályban (ötödik klasszis) megismerkedhetett vele. Itt használták azt a kis szemelvénygyűjteményt, amelyet Cato erkölcsi distichonjaiból, régi költők velős mondásai-ból állítottak össze, s ez utóbbiakat éppen Freyer idézetgyűjteményéből válogatták ki.¹⁵

⁸ VARGHA BALÁZS: Dombi Márton: Csokonai élete. Budapest 1955. 78–80.

⁹ NAGY SÁNDOR: A debreceni kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. Debrecen 1940. 137.

¹⁰ SZINNYEI: Magyar Írók 14 : 368.

¹¹ A következő kiadást használtam: Hieronymi Freyeri Oratoria in tabulas compendiaris redacta et ad usum inventutis scholasticae accomodata. Editio nova. Debrecini. Per Stephanum Margitai. Anno 1777.

¹² Uo. 31–34.

¹³ Uo. 52.

¹⁴ Uo. 61.; ld. még 65–66.

¹⁵ Dionysii Catonis disticha moralia. Accedunt Sententiae Poetarum Veterum ex Fasciculo poematum Hieronimi Freyeri... In usum tironum Classis Poëticae Debrecini. Per Stephanum Margitai Anno 1774. Nagy-Károlyban is kiadták 1775-ben.

Csokonai később idézi is Freyert. Hivatkozik rá. A *Debreceni Magyar Psyche* című tréfás lakodalmi világhíradó töredékesen ismert szövegének egyik hiányzó részletéhez fűződő megjegyzésében ezt a rámutatást közli: „Noctis Meridies. Catachresis. Lásd Freyert”.¹⁶ E jegyzet Freyer tárgyalat munkájának arra a szakaszára utal, amely a trópusok fajait veszi számba. Freyer a képzavarról így ír: „Catachresis seu abusus metaphoraе studiose vitandus, saltem non temere nec sine veterum auctoritate adhibendus”. Példaként M. Terentius Varro-ból idézi e mondást: Noctis meridies, hoc est, nox media.¹⁷

Az eddigiekből fenntartás nélkül megállapíthatjuk, hogy Csokonai köszöntő versének elemei (chia, antanaclasis, plocé, Freyer, Catilina, Milo) a kollégium retorikai osztályának tanulmányi élményeiben gyökereznek. Sőt, a Freier—Bayer rímpár második tagja is kollégiumi tankönyv szerzőjének nevét örököltette meg. Bayer (Gottlieb Siegfried) Theophilus Sigefridus *Opuscula ad historiam antiquam...* című műve az ókori történettudomány ismereteit közvetítette a kollégium diákjainak.¹⁸ A szerzőt könyvének tartalmán túl talán családi múltjának magyar vonatkozásai is közel hozták a debreceni iskolához. Bayer ősei Bajorországból származtak, majd Magyarországon telepedtek le. Nagyatya, Bayer János, a nagynevű matematikus és csillagász, Lipóttól nyert magyar nemességet.¹⁹

Csokonai egy-két szó használatában a kollégium antik világ felé fordulásának levegőjét érzékelteti. A *vivat* közhelyszerű köszöntő formulájára belső rímként út a *stiva* 'ekeszarv' latin szó magyar nyelvi tárgyragos alakja. Lehet, hogy pusztán az összecsengés követelménye biztosít számára helyet. De lehet, hogy a szónak a debreceni diáknyelvben feltehetően járatos átvitt értelmű alkalmazásával van dolgunk, s ekkor a „Fogd meg az ekeszarvát!” szóolás tartalmára gondolhatunk: Lásd munkához! Ősztönözzön, erősítse munkaakarátodat, elhatározásodat a tanulmányi anyag elsajátításának szükségszerűsége!²⁰ A „kis Filó” szókapcsolat pontos célzását ugyancsak nem ismerhetjük. Itt is felvetődhet a rím kényszerű jóvoltának szerepe, bár Philon nevének említése az égés mozzanatával kapcsolatban és Milo, Catilina azonos jelentésű képzetet felidéző sorsa Philon közvetlen szomszédságában más feltevésre is kötelezhet: itt három könyv egyazon pusztulásával kell számolnunk. S ebben az esetben csak a görög-zsidó alexandriai Philon valamely teológiai vonatkozású művéről eshetnék szó, talán a Mózes öt könyvéhez írt Pentateuch-kommentáról, amely részben görög, részben órmény nyelven fennmaradt.²¹ A Cicero barátsága révén ismert larissai Philonra nem gondolhatunk. Bölcselő munkái elpusztultak.²² Csokonai a *sócé* szó használatával a régi magyar nyelvet is megidézi. A *vers cotzé* szavának olvasatát és megfejtését Bán Imre professzornak köszönöm. Eszerint *cotzé* azonos a régiségből ismert *sócé* szóval. Jelentés: 'adolescentulus, tiro; gesell, bursche; cimbora, pajtás'.²³ Természetesen most felvetődhet a kérdés, vajon a kollégiumi diáknyelv konzerváló ereje örököltette-e át Csokonai szókincsébe a hitvitázó irodalomból feljegyzett szót, vagy pedig a szó alkalmazásában a költő régi nyelvünk iránti érdeklődésének legkorábbi nyomára bukkantunk,²⁴ vagy esetleg gondoljunk arra, hogy népnyelvi alakulattal van dolgunk, ha mindjárt tudjuk is: a szó tájnyelvi feljegyzése csak igen szűk területről ismert.²⁵ Egy bizonyos, a második számára a szó már csak tartalmatlan hangcsoportot jelentett, s épp ezért rögzíti idegenül, tévesen a szóképet.

Egy-két olyan nyelvi motívumot is számba vehetünk, amely az eddigieknél személyesebben bizonyít Csokonai zsenigéjének hitelessége mellett. Az első stófa *mind* szavának használatában egyénileg bélyegző vonást kell látnunk. Költeményünkben a *mind* szó eredeti jelentésének megfelelően tetszőleges számú elem összességét jelenti: sorjában, ahány Ferenc nevű egyén vagy bor van a megjelölteken kívül. Tehát a *mind* szó nem a felsorolt Ferencet és borokat összesíti, hanem 'unusquisque' értelemben a sort kiegészíti.²⁶ Ezzel a funkcióval azonos a *mind* tartalmi szerepe a költő *Mihálynap* *díom* c. köszöntő versében: „Mind Mihály, mind a

¹⁶ ÖV. I. 332.

¹⁷ FREYER: *Oratoria in tabulas...* 56.

¹⁸ Theophilus Sigefridi Bayeri *Opuscula ad historiam antiquam, chronologiam, geographiam et rem numariam spectantia*. Edidit Christ. Adolphus Klotzius, Halae 1770.

¹⁹ Uo. VIII. és XIV.

²⁰ GEORGES szótára (Kleines lateinisch—deutsches Handwörterbuch, Hannover und Leipzig 1909.) is csak egy jelentést említ. BARTAL ANTAL szótárában (A magyarországi latinság szótára. Bp. 1901.) nem fordul elő.

²¹ VIDOR PÁL: A görög és a zsidó gondolat találkozása Philon bölcséletében. *Magyar Zsidó Szemle*, 1932. 330.

²² PEZ VILMOS: *Ókori Lexikon*. II. 480.

²³ SZARVAS—SIMONYI: *Nyelvtörténeti Szótár* II. 1585.

²⁴ HG. I: 628; vö. TECHERT JÓZSEF: Csokonai nyelvi forrásai. *Magyar Nyelv*, 1936. 116; SZILÁGYI FERENC: Csokonai költői szókincséről. *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből* (Szerk.: Pais Dezső). Budapest 1960. 103.

²⁵ SZINYEI: *Magyar Tájszótár* II. 409. BALLAGI ALADÁR közli Ceglédről pejoratív értelemben: 'naplopó, csavargó'.

²⁶ BALÁZS JÁNOS: *Mind*. *Magyar Nyelv*, 1955. 43, 48—49.

nem-Mihály, akik itt örvendenek, Töltsenek sok szép szerencsés esztendőket. Éljenek!"²⁷ Az itt idézett összefüggésben is világos a költő kifejező szándéka: Nem osztatlan összességet jelöl, hanem disztributív értelemben fogja össze a jelenlevőket. A *mind a nem-Mihály* kitétet is kizárja a *mind Mihály* 'összes, mindenki' jelentését. Csak így fogható fel: minden egyes Mihály és nem-Mihály.

A *hegyi bor* kifejezés is előfordul Csokonai más köszöntő versében. A költő jól ismerte a szőlőfajtákat, a homoki és hegyi borokat. Nemcsak a Szabolcs, Szatmár megye homoki szőlőkertjeiben termő zamatos bakart és góhért,²⁸ hanem a tokaji bort, a hegyaljai furmintot is. A fiatal diákok már a kollégiumi bor-alamizsnák élvezése közben izlelhatték a homoki, kerti és hegyi borokat.²⁹ Csokonai „Az észhozó Tokajban” termő nektárnak (Barátomhoz. ÖV. I. 480.) szellemi értéket növelő erőt tulajdonít: „Egybe jó pap lesz, *hegyi bort* ha kóstol Minden apostol” (Futtába készült versecskék. ÖV. I. 134.).³⁰

A *zöld* és *kék* jelzővel minősített tulajdonnév problematikusan indítja el a köszöntőt. A jelzők értelmi rendeltetése nem világos. Mégsem szeretnők pusztán töltelek-szavaknak nyilvánítani a melléknveket, még ha tudjuk is, hogy a fiatalkori vers viszonyában ismételhették azt a gondolatot, hogy „Csokonai is halandzsával kezdte a versírását”.³¹ Inkább arra a talán kissé merészebb lehetőségre gondolunk, hogy itt bizonyos előreható analógiás paralelizmussal van dolgunk. Abból a feltevésből kiindulva, hogy Csokonai, aki a távolabbi vidékek borfajtáit is ismerhette, hisz a szupplikáló diákok a nyári nagyszünidőben alamizsna-gyűjtésre egész Baranyáig eljutottak,³² talán tudja azt is, hogy a Dunántúlra átszármazott hegyaljai furmintot Zalában *zöld-szőlőnek*, Pécsent *kéknyelűnek* nevezték.³³ Ha ez a feltevés helytálló, akkor esetleg a *hegyi bor* képzetében felvillanó színek párhuzamos hatása nyomán jutott a Ferenc név már előzetesen szint jelentő jelzőkhöz. Azt a valószínűséget pedig, hogy a költő az általános megjelölésű *hegyi bor* mögött valóban gondolhatott az egyes változatokra, megengedhetővé teszi az a körülmény, hogy a *kerti bor* egyetemes megnevezésű fogalmából is kiemeli a *Józsa bort*, nyilvánvalóan a Felső Józsa Hajdu megyei kisközség határában termő homoki szőlő-gerezedek levét.³⁴

A *halleluja* refrénszerű ismétlődése a verses köszöntőben tréfás ellentétet teremt a bor és a retorika hangulatában vígadó diákság és a templomi vallásos fogalom érzelmi hatása között. A bibliai stíluslelem tudatos strófazáró fordulat. A héber ismereteket tanító kollégiumban nem volt idegen a szó sem Csokonai, sem diáktársai nyelvén. Csokonai verseiben másutt is nyomára akadunk. Műveinek zsoltár-motívumai között a Hunyadi Ferenc szuperintendens, tiszteletére írt költeményében bukkan fel az istendicsőítő szó: „Légy kegyelmes... Hogy ember dicsérjen, *Alleluját* zengjen Házadban e főpappal” (ÖV. I. 303.).

A vers dallamára vonatkozó megjegyzésekben dr. Soltészné Mehler Erzsébet kártársam közléseit közvetítem. Szívességét ez úton is köszönöm. Megállapítása szerint a költemény köszöntő-dallama annak a daltermésnek példája, amely a XVIII. század iskolai zenéjében a protestantizmus nyomán a nyugati dur-moll dallamvilág hatására fejlődött ki a református kollégiumokban. Ez az új dallamvilág háttérbe szorította egyrészt az ősi, homofon ötfokú, másrészt az egyházi, hangnemek szellemében fogant dallamosságot. Költeményünkben a nyugati hatást a következő sajátosságok tüntetik fel: Dallamban erre a hatásra utalnak a hármashangzat-felbontások. Ez a szerkesztésmód a germán népek kürt-dallamaiban tipikus. A köszöntő ritmusában a valószínű — (a vers szövegével alátámasztható) — hármas lüktetés a menüett, valcer és a gagliarda hatását mutatja. Formája: átkomponált, nem strófikusan szerkesztett forma.³⁵

A Csokonai-költemény hitelessége mellett vallatóra fogott feltevéseimet bizonyítékok rangjára emeli Juhász Géza professzor lektori véleménye: A vers kétségtelenül Csokonai műve. A költő hagyatékában fennmaradt egy 56 címet felsoroló jegyzék; javarészt csupa korai Csokonai-vers kezdő sora, köztük a 6. számú: „Jerke Ferke éltesen a Freyer” (hibásan a HG. I, XXIII. lapján). A Zöld Ferenc kezdetű vers tehát „a költő első ránk maradt kísérlete a tréfás alkalmi hangnemben, s az első közé tartozik a kész dallamra írt szövegírással való próbálkozásban is”.

²⁷ ÖV. I. 576.

²⁸ RÜHMANN JENŐ: Bakar, góhért. Magyar Nyelv, 1936. 199.

²⁹ NAGY SÁNDOR I. m. 76–77.

³⁰ Lásd még KUNSZERY GYULA „Csokonainak egy ismeretlen költeménye”. 1958. 275–76.

³¹ VARGHA BALÁZS: A „Zöld Codex”. ItK 1953. 154.

³² NAGY SÁNDOR I. m. 92.

³³ GOMBOSZ ZOLTÁN: A bor. Magyar Nyelvőr, 1906. 148.

³⁴ Pallas Lexikon. IX: 975.

³⁵ Vö. SZABOLCSI BENCE: A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje. Bpest 1930. 95–98. A Csokonai-versek dallamához: BARTHA DÉNES: A XVIII. század magyar dallamai. Enekeltek a magyar kollégiumok diák-melodióriumából (1770–1800). Bp. 1935. 157, 181, 183, 213.